

ФИЛОЛОГИЯ**Литература народов Российской Федерации
(литература народов Северного Кавказа)**

Илму статья

УДК – 821.512

DOI: 10.31143/2542-212X-2022-1-114-128

**ТОЛГЪУРЛАНЫ ЗЕЙТУННУ «КЁКГЕЛЕУ» ДЕГЕН РОМАНЫНДА
ТАРЫХ ОЮМЛАУ БЛА ЗАМАННЫ СУРАТЛАУ****Сарбашланы Мустафаны кызы Алена¹, Атабийланы Даутну кызы Асият²**¹² Гуманитар тинтиулени Институту – Россей илмуланы академиясыны Къабарты-Малкъар илму арасыны филиалы, Нальчик шахар, Россия.¹ alenasarb@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7457-9823>.² bolatovaatabieva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2384-6108>.

Къысхамагъана. Илму иште Толгъурланы Зейтунну «Кёк гелеу» деген романы тинти-леди, аны ниет-магъана даражасы ачыкъланады. Жазыучуну тарых оюмлауу бла чыгъармада эпикалыкъ шартланы байламлыгъы эсленеди. Суратлау текстни баш ниетин белгилеуде заман деген ангыламгъа энчи эс бурулады. Романны орта сюжет жибин озгъан ёмюрню 40–50-чи жылларында халкъны жашауунда болгъан къайгъылы ишле къурайдыла. Суратланган тарых кезиуню бушуулу халы баш жигитлени къадарларыны юсю бла ачыкъланады. Романда кыраллыкъ идеология, ниет эм кылыкъ бла байламлы соруула тинтиледиле. Ол тематика ызлагъа кёре суратлау белгилени тизмеси, аланы эстетика кючлери чертиледи. Идеология болум адам улуну къадарын, аны ич дуниясын къалай тюрлендиргени, менсигин тас этдиргени, миллет тамырларындан айыргъаны чыгъарманы магъана ёзегин къурайдыла (ол Кърымны сыфатында ачыкъ болады). Эпикалы хапарлауда мифология къатлам терен шартланады, кеси да табийгъат дуниядан алынган келишдириуледе кёрюнеди (Алакёз ажир бла Гажай бёрюню юлгюлеринде). Романны атында совет кезиуню жашырын бети баямланады. Жазыучуну оюмлаууна кёре коммунист идеология, кёк гелеуча, учхалауукъ, заранлы болгъаны белгиленеди. Тинтиуню бардыргъанда романны ниет кенглигин ангылатыу, чыгъармада суратланган заманны тарых къарам бла сюзюу тамамланадыла.

Баш магъаналы сёзле: тарых оюмлау, заманны халын ангылатыу, роман, ниет магъана, кёпкъарамлыкъ.

Цитата этерге: Сарбашланы А.М., Атабийланы А.Д. Толгъурланы Зейтунну «Кёкгелеу» деген романында тарых оюмлауу бла заманны суратлау // Кавказология. – 2022. – № 1. – Р. 114-128. – DOI: 10.31143/2542-212X-2022-1-114-128

© Сарбашланы А.М., Атабийланы А.Д., 2022

Original article

HISTORICISM OF THINKING AND THE CONCEPT OF THE EPOCH IN Z. TOLGUROV'S NOVEL "BLUE TIPCHAK"

Alena M. Sarbasheva¹, Asiyat D. Atabieva²

^{1,2} The Institute for the Humanities Research – Affiliated Kabardian-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences, Nalchik, Russia

¹ alenasarb@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7457-9823>

² bolatovaatabieva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2384-6108>

Abstract. The article focuses on a comprehensive, conceptual analysis of the novel Z. Tolgurov's "Blue Tipchak", a holistic presentation of various semiotic levels of the work. The work determines conditionality of the epic beginning and the principles of implementing the author's plan by the historicism of the writer's thinking. Important in interpreting semantic perspectives of a literary text is the category of time. The dominant storylines are considered through the correlation of the destinies of the main characters with the dramatic nature of the depicted era of the 40-50s of the last century. The study emphasizes the multi-aspect nature of the problematic of the work (ideological, moral, psychological). In conjunction with the designated thematic blocks, the article explores the potential of the symbolic imagery of the novel. The idea of how the ideological situation can influence the fate of a person, cause internal transformations in him, followed by complete depersonalization, separation from ethnic roots (the image of the boy of the Crimea is indicative in this regard) acts as a nodal content line. The narrative space of the epic canvas contributes to the disclosure of a powerful mythological layer, realized through parallels with the animal world (for example, the images of the stallion Alakez and the wolf Gazhai). The ambiguous interpretation of the Soviet era is guessed in the meanings of the symbol displayed in the title of the work. The blue tipchak in the writer's interpretation personifies the deceptive appearance of communist ideology, implying the danger hidden in it. In the research's course, the multilevel nature of the novel context is revealed, because of the historical approach to understanding reality.

Keywords: historicism of thinking, the concept of an epoch, a novel, an ideological plan, multi-aspectuality.

For citation: Sarbasheva A.M., Atabieva A.D. Historicism of thinking and the concept of the epoch in Z. Tolgurov's novel "Blue Tipchak". IN: Electronic journal «Caucasology». – 2022. – № 1. – P. 114-128. – DOI: 10.31143/2542-212X-2022-1-114-128

© Sarbasheva A.M., Atabieva A.D., 2022

Научная статья

ИСТОРИЗМ МЫШЛЕНИЯ И КОНЦЕПЦИЯ ЭПОХИ В РОМАНЕ З. ТОЛГУРОВА «ГОЛУБОЙ ТИПЧАК»

Алена Мустафаевна Сарбашева¹, Асият Даутовна Атабиева²

^{1,2} Институт гуманитарных исследований – филиал Кабардино-Балкарского научного центра Российской академии наук, Нальчик, Россия

¹ alenasarb@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-7457-9823>

² bolatovaatabieva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2384-6108>

Аннотация. Статья ориентирована на комплексный, концептуальный анализ романа З. Толгурова «Голубой типчак», целостную подачу различных семиотических уровней произведения. В работе определяется степень обусловленности эпического начала и принципов реализации авторского замысла историзмом мышления писателя. Немаловажной в трактовке смысловых перспектив художественного текста является категория времени. Доминирующие сюжетные линии рассматриваются через соотнесенность судеб главных действующих лиц с драматическим характером изображаемой эпохи 40–50-х гг. XX в. В исследовании подчеркивается полиаспектность проблематики произведения (идеологический, нравственный, психологический). В сопряжении с обозначенными тематическими блоками очерчивается потенциал символической образности романа. В качестве узловой содержательной линии выступает мысль о том, как идеологическая ситуация способна повлиять на судьбу человека, обусловить внутренние трансформации в нем, за которыми последует полное обезличивание, отрыв от этнических корней (показателен в этом плане образ мальчика Крыма). Повествовательное пространство эпического полотна способствует раскрытию мощного мифологического пласта, реализованного посредством параллелей с животным миром (на примере образов жеребца Алакёза и волчицы Гажай). Неоднозначная трактовка советской эпохи угадывается в значениях символа, выведенного в заглавие произведения. Голубой типчак в интерпретации писателя олицетворяет собой обманчивый облик коммунистической идеологии, подразумевающая скрытую в ней опасность. В процессе исследования выявлен многоуровневый характер романного контекста, как следствие исторического подхода к осмыслению действительности.

Ключевые слова: историзм мышления, концепция эпохи, роман, идейный замысел, полиаспектность.

Для цитирования: Сарбашева А.М., Атабиева А.Д. Историзм мышления и концепция эпохи в романе З. Толгурова «Голубой типчак» // Электронный журнал «Кавказология». – 2022. – № 1. – С. 114-128. – DOI: 10.31143/2542-212X-2022-1-114-128

© Сарбашева А.М., Атабиева А.Д., 2022

Белгили малкъар жазыучу Толгъурланы Зейтунну (1939–2016) чыгъармачылыгъы Шимал Кавказдагъы миллет адабиятланы араларында сыйлы жерни алгъанды. Суратлау сѣзге усталыгъы, жашаугъа философия къарамыны теренлиги, эстетика сезимини кючю бла Зейтун малкъар халкъны маданиятын бийик даражагъа жетдиргенди. Аны ниет хазнасы тыш миллетли окъуучулары, белгили алимлени эслерин бийлегенди. Толгъур улуну эпикалы чыгъармалары илмуда тынгылы тинтиле келгенди. Айтылгъаннга кѣп алимни кесамат ишлери шагъатлыкъ этедиле [Теппеев 1999; Султанов 1989; Полухина 1989; Толгуров 2010; Сарбашева 2019a; Болатова (Атабиева) 2016, 2019]. Жазыучуну хар чыгъармасы да энчи илму иште ачыкъланыргъа тийишлиди. Бу статьяда «Кѣк гелеу» (1993) деген романын къуралыу-магъана, ниет сезим жаны бла тинтирге итиннгенибиз да анданды. Сагъынылгъан чыгъарманы тюрлю-тюрлю суратлау шартлары белгиленип, бюгюннге дери талай илму иште ачыкъланнгандыла [Сарбашева 2014, 2019b; Болатова (Атабиева) 2015]. Болса да ол кереклисича толугу, бириклендирген халда малкъар тилде биринчи кере сюзюледи: бу болум ишибизни илму къыйматын, жангылыкъ кийирген ызын чертеди.

Илму ишни баш борчу – Толгъурланы Зейтунну «Кёк гелеу» деген романында заманны суратлауда тарых оюмлауну магъанасын, чыгъарманы ниет жаны бла жангычылыгын, чюйрелик энчилигин бирден ачыкълаудады. Аны жетишимли толтурур муратда, бир къауум соруу тинтиледи: кенг эпикалы чыгъарманы къуралыу халын сюзюу; жигитлени къауумларын кёргюзтюу; ниет эм философия теренлигин ачыкълау; аллай суратлау даражагъа жетишдирген амалланы (айырмалы белгиле, тенглешидириуле, экидуниялыкъ, хапарлауну барыуунда бир ненча сюжет ызны бир бирге келишдирип айнытыргъа ёчлюк) баямлау.

Бу романда халкъны тарыхында бушуулу кезиюу – 1942–1944 жылла суратланадыла (немециле Малкъар ауузуна киргенлери, аланы ызларындан совет аскерни «азат» этгени). Алай жазычу, эсгериу мадар бла хайырлана, окъуучуну эсин алгъа огъурсуз жыйырманчы-отузунчу, сора эллинчи жыллагъа да бурады. Чыгъармада халкъны «ёксюзлюк сынагъан» заманы, аны кюйсюз бети *«биреуню сёзю кьониусуна палах бола тургъан заман»*; *«эгеч эгечни сурамагъан ачы дуния»* [Толгуров 1993: 217, 243] дегенча оюмлада шартланадыла. «Кёк гелеуню» кёрюмдюзюнде къадары, мураты да кыйын заманны жели бла «ууатылгъан» жигитледен бири – ючжыллыкъ Кърымды. Туугъан анасы Халимат ауруп, акъылындан шашханды деп, анасыны тамата эгечи Айшат жашчыкъны ёсдюрюрге алады. Ол нюзюрню толтурургъа таукеллиги Халиматны алтынлары ючюн болгъанды. Жамауат анга «сакъат» тиширыу дейди, кесине да, тюз атын айтмай, адамла Хабла деп къоядыла. *«Иги кесек замандан берри эгечлери анга акъылы, эси тутмагъан адамгъача сёлешигенлерин ол ангылай эди»* [Толгуров 1993: 17]. Алгъаракълада эллеринде жашагъан, акъылдан шашхан, жарлы тиширыугъа киши кёз-къулакъ болмаучу эди. Жангызда Халимат, эгечине къарагъанча къарап, кийимин, ашын-суун тапдырып тургъанды. Энди уа, жангыз сабийин кёз аллындан тас этмей туруп ючюн, ол Хаблача ыспассыз, жарлы болургъа да ыразы эди. Ол эки сыфатны биригиулерин жазычу чыгъармада былай кёргюзтеди: *«Къачан эсе да бир сыйы, къолайы да болгъан Халимат энди Хаблады. Хабланы уа жугъу да жокъду. Юйсюз-кюнсюз. Аты шаишханнга чыкъгъан»* [Толгуров 1993: 170]. Бу сёздеде чыгъарманы жашырын магъанасы шартланады. Тиширыуланы бирикген къадарлары миллетибизни тарых жолун суратлагъаны шексизди. Миллетибизни мамыр жашауу кысха заманны ичине оюлуп, болгъан харакетинден, туугъан жеринден айырылып, аты да «бандитге» чыгып, ыспассызлыкъ сынагъаны, артда, кыйрал бегим тюрленип, Ата журтуна кыйытханы, менсилигин кыйтаргъаны бютюн шарт Хабланы къадары бла тенглешидиргенде кёрюнеди.

Жазычу чыгъармасында намыс бла сыйсызлыкъ дегенча къаршчы ангыламланы кючлендирир муратда суратлау белгиле бла уста хайырланады. Аллай жансыз сыфатладан бири бёркдю – таулу эр кишини не заманда да намысын, ёхтемлигин белгилеген. Намысына сакъ болгъанча, ол бёркюне да сакъ болгъанды. Халкъны ниет хазнасында сакъланган нарт сёзле айтылгъаннга шагъатдыла: «Бёркюн тас этген да бир // Бетин тас этген да бир», «Бёрк бла намыс бирдиле – экисинден бийик жокъ». Болсада чыгъарманы бир-бир жигитлери, жашаудача, кыйлыкълары, ниет сезимлери, этген ишлери бла кеслерин

сыйсызлыкъны, учузлукъну кеплерине бегитип къойгъандыла. Чиппону сыйы башында бёркюча учузду. Жазыучу ол кийген бёрклени тюрлю-тюрлю сыфатлай, аны ниет жарлылыгъын, къарангылыгъын шарт кёргюзтеди: «*Чиппо... угу-жугу, кир къалпагъыны тюбюнден мугурайып къарап, арлакъда сюеле эди*»; «*Чиппо улуу тегерек, чыгыр бёркюн кёзлеринден желкеси таба аудуруп, тиширыугъа къарады*» [Толгуров 1993: 95,138]. Чиппо башына «гермен» къалпакъны кийип, жамауатдан кесине жалгъан намыс излейди. Сатхычны тыш кёрюмдюзюча, ич дуниясы да бирча жарлыдыла. Жалынчакъ, къоркъакъ Чиппону сыфаты ёхтем, тор ажирни «сагъышларында» толу ачыкъланады. «*Бёркю чартлап, Алакёзню аякъ тюбюне тюшдю да, жыйылгъанла Чиппону чыгыр башын кёрдюле. Балаууз бетли, жумдурукълай, гитче башын. Ат, нек эсе да элгенгенми этди, жерге тюшген бёркге, бёрк деп да туююл, эски быстыр маталлы, тозурагъан чыпчыкъ уягъа ушагъан бир затха кёз агъын къайырып, сабырланды*» [Толгуров 1993: 99]. Алакёзню жерлерге, аны кесине бойсундуругъа кюрешген жахил адам эллилерини аллында бедишликни, хылликкеликни сынайды. Жазыучуну оюмлаууна кёре, бёркню сыфаты къуру намыс бла байламлы болуп къалмайды. Ажирни эсгериулеринде бёрк жаны болгъан затча суратланады: ол таулу эр кишилеге тийишли болгъан жигитликни, ёткюрлюкню шартыча бериледи. «*Юсюне минип, терк жыгъылыргъа унамагъанланы да унутмагъан эди тор ажир. Эсиндеди. Аякъ тюбюне кёплени бёрклери тюшгендиле. Улуу тегерек бёркле. Кёк, жашил къатапа тёппелиле. Ауурла. Тюшгенде, жерге ахтынып тийгенле. Алакёз ол бёрклени малтаргъа сюймегенди. Бир жанлыракъ туракълап, ат оюнун алай этгенди. Тюлкю, бёрю бёркле, кёрпе, бухар бёркле – жаны болмагъан бири жокъ. Алакёзню туягъы тийгенлей ёлюп, меихутда бугъуп, буштукъ болуп къалмай эдиле. Муну уа (Чиппону бёркю – А.С., А.А.) неге ушагъанын ат билялмай эди. Чичхан болуп, тешикгеми ташайды, хыптириклей, туягъынамы жабышып къалды: къарады – аякъ тюбюнде эслеялмады; меихут къатыш эски быстыр эследи да, Алакёз ачыуланды. Базынып, аны юсюне мингенни жерге тийсе, ахтынып, ёкюрюп жиялгъа бёркю окъуна жокъ эди...*» [Толгуров 1993: 100]. Толгъурланы З. чыгъармачылыгъында, энчи да «Къызгъыл кырдыкла» (1974) деген повестин эисибизге тюшюрсек, бёркню сыфаты терен философия магъананы туталды. Ол суратлау белгини борчун толтура, чыгъармадан чыгъармагъа кёче, миллет энчиликни, эстетика сезимни кючлендиреди.

«Кёк гелеу» деген романда ачыкъланган белгилени тизмесинде *терекни* сыфаты да айырмалыды. Жазыучу Халиматны терек бла тенглешдирилгени да бошдан туююлду. Толгъур улу ангылатханнга кёре, ол адамны ийнаныулугъун, таза ниетлигин, ёмюрлюк жашауун кёргюзтген белгиди. Табийгъат хар адамгъа бирер терек ёсдюргени кертиди. Чыгъармада жүрек ырахатлыкъны юсюнден сагъышлануу айырмалы болгъанын чертирчады (ол соруу Толгъур улуну «Жетегейле» деген романында Нух эфендини сыфатында белгиленеди). Хаух жашауда сынагъан къыйынлыкълары ючюн, артда ёмюрлюк дуниясында жүрек тынчлыкъ адамгъа саугъагъа берилликиди. Халиматны ниет кирсизлигине, аны жаны аллай даражагъа дери ёсююне шагъатлыкъ этген белги – *терекди*. «Халиматны эгечи Айшат аллай жүрек тынчлыкъны ёмюрде да сынамаз: «ол ёз

терегин кеси кьолу бла кесгенди» [Толгуров 1993: 128]. «Керти жашауда адамны кёлюнде не акъылы болгъанына, къаллай ниет тутханы, къайсы жолну айыргъанына кёре боллукъду аны ол дуняда жери деген оюмну ангылатыргъа итинеди автор. Ол оюм романны философия-эстетика мурдорун кьурайды» [Болатова 2016: 106].

Тиширыуну сыфатында ананы сезими, аны суймеклигини кьуршча къатылыгъы, сынагъан ачыууну теренлиги чыгъармада тынгылы ачыкъланадыла. Жарсыугъа, Кърымны сабий эси ана суймекликни къатында кьарыусуз эди: Айшатчаланы кюйсюзлюгю жашчыкъны атасы-анасы ким болгъанын унутдургъанды. *«Атам, анам жокъдула, хуна тешикден чыкъгъанма», – деп турса, анга киши тырман этмегенине, урмагъанына бла туюмегенине жашчыкъ юйренген эди»* [Толгуров 1993: 24]. Болсада ючжыллыкъ сабий жүреги бла сезгенди анасы жууукъда болгъанын, аны жылыуун. Бирде кьарамы бла тегерекде излей кетип, Кърым анасын узакъдан таныучу эди. *«Бир кюн а, ингирликде, сакълай, кьарай кетип, энииге энип, юйлерине ашыгъып келген оракъчылары ичинде анасын танып кьойду... Алай тиширыуладан киши тау этегине тюшмеди. Къарангы болгъанда уа, анасы, бийигирекге ёрлеп, артха кетгенин эседди. Нек?...»* [Толгуров 1993: 27].

Сабий анасына тартынганча, Халимат да кёп кюнлени саркъыуунда баласына жол излегенди. *«Кърымны анасы уа, келе келип, биягъы артха къайтып кетгенди. Нек эте болур ол алай? Келе келип, терекча болуп нек къалады? Ана жашчыкъгъа къайтмай эди. Кеси уа, кьоркъуп, баралмайды – алыкъын гитчикди. Гитчелеге уа юйден узакъгъа кетерге жарамайды»* [Толгуров 1993: 29]. Быллай сорууланы Толгъур улуну халкъны юсюнден сагъышлары туудурадыла. Жазыучуну оюмлауна кёре, Халиматны эгечлери (Айшат, Хафисат, Жюзюм) бир ненча миллет республикадан кьуралгъан совет кьыралны белгисича суратланадыла. Араларында ёксюзлюкню къадарын сынагъан жашчыкъ а аз санлы тау миллетлени сыфатыча бериледи. Айшат Кърымны атын кылыкъсыз, хыпяр сабийге чыгъарып, жамауат да анга ишексиз ийнанырыгъын суюе эди. «Тюзлюкню излеген, хар кимге да эгечлик этген кьырал» да малкъар, кьарачай, чечен, ингуш эм башха миллетлени атларын «хыпяр» миллетлеге чыгъарып, артыкылыкъ бла туугъан жерлеринден кёчюрюп, Орта Азияны аулакъларына кьуюп, сюрдюню азабын сынатханды.

Толгъурланы Зейтун чыгъармасында халкъны бушуулу къадарын, «бластны» (кьырал идеологияны) керти инсанлагъа сынатхан артыкылыгъын терен ачыкълап, заманны кюйсюзлюгюн суратлауда усталыгъын кёрдюзгенди. Кьырал буйрукъну толтургъан «сокъур кьулланы» хаталарындан терсликлери болмагъан кёп адам жоюлгъанды, тутмакъны азабын да чекгенди. Жангы «бластны» жахил келечилери кьара кючлерин миллетни намысына, даражасына сакъ болгъан, жамауатда сыйлары жүрюген билимли адамлары жоюргъа, аланы ниет хазналарын кьурутургъа бургъандыла. Ол заманда «миллет энчилик, дин сезим эсге алынмагъандыла, халкъны эрттегили тёрелери басынчакълангандыла» [Сарбашева 2016: 21]. Аллай кюйсюз ишлеге «Кёк гелеуде» эфендилени ачыулу къадарлары шагъатлыкъ этедиле. 1930–1960-чы жыллада мардалы эстетиканы жорукъларына бойсунуп жазылгъан чыгъармалада эфендиле бла дин ахлулары

терс кылыкчылы жигитлеча суратлангандыла. «Кёк гелеу» деген роман озган заманны юсюнден кёп жылланы айтылмай, малкыар адабиятта тунчугъуп, туурагъа чыгъарылмай турган сёздю. Жазыучу эфендилени халкыны жашауунда тутхан магъаналарын кёргозтеди. Аллаи жигитлени санында эфендиле, жамаутда сыйлары жүрюген дин ахлулары (Темукку, Мустафа, Алий) *«уялары чачылган, кирир жерлери болмай кьалган, кьанатлары сынган кьуулагъа ушап, сёзлери чапыракъдан ётмеген кьартладыла»* [Толгуров 1993: 155]. Ийнаналмай эдиле ала тохташхан «бластны» кюйсюз ишлерине. *«Айымыды, ийнек аягъы бузоу ёлтюрмейди, «ёз бластлары» аланы ачытып кьоймаз. Кьартла гузабасыз, сабыр эдиле»* [Толгуров 1993: 155]. Болсада жангы «бласт» кёп дин кьуулукъчуланы жойганды, аланы бетинде халкыны ниет кючюн, ийнаныуун сындырыргъа кюрешгенди. Ол Чиппоча, Хакимча, Хамалайча кьарангы, сатхыч адамланы себеплери бла тюзлюкню, кертиликни излеген инсанладан кёплени кьырганды. Чыгъармада *«Совет власть – тот кесерик чалгъы...»* [Толгуров 1993: 124] деген сёзю тюз магъанасы артда ачыкь болганды. Бу суратлау белги кьыраллыкь низамны бир кюн бир оюлуруна ишеклик туудурмайды. Ол «чалгъыны» кьолда ойнатхан «кьутургъан парийле», «кьызыл жагъалыла» халкыгъа чексиз азаплыкь сынатхандыла, аны миллет эсин, даражасын эниш этерден артха турмагъандыла. *«Сюймей эдиле «бластлары» болган адамла кеслеринден иги кёрюннгенлени, тап, аладан мажсал кийиннгенлени окьуна... Аллаи адамлагъа кьуулукь берген эшекге алтын иер салган кибик эди...»* [Толгуров 1993: 147], – дейди жазыучу. Ала кеслерини гитче миллетлеринден ыйлыкьсынып, уллу халкылагъа кьошакь болургъа итиннгенлери, кьоркыгъандан таулу болганларын жашырыргъа кюрешгенлери сейир эди.

Белгиленнген кезиуде экили, ышаныусуз жашау болумлагъа жамауатны кёбюсю арталлыда келишалмагъанын, кьалган кьаууму уа, анга кьарс кьагъып, кеслерине таплыкьны ангылай билгенлерин Толгъур улу былай суратлайды: *«жашаугъа кьабыргъасын жарашидыра билген», «аягъын тап салып, тап ала билгенге андан огьурлу кырдыкны ким табар»* [Толгуров 1993: 119]. Романда аллай жигитле Чиппо бла Хамалайды (экинчини тюз аты Ханафийди). Зулмудан артха турмазлыкь адамлагъа уллу эркинлик берип, аланы болушлукълары бла совет идеологияны ёз бегимине халкыны бойсундурургъа итиннгени кесине уру кьазганнга тенг эди. Аны мыртазакълары да артыкь онгарыкьла туююдюле. Жазыучуну *«Хар ким да жашагъанына кёре ёле болур»* [Толгуров 1993: 316], – деген сёзлерини насийхат магъаналары окьуучугъа ангылашыныулуду. Муслийман динни сыйлы китабында жазылгъанны эсге алсакь, адам улугъа этген гюнахлары ючюн ол дуниясында соруу этилликиди, азап чегерге тюшерикди. Ачыкьланган оюмну тюзлюгюне эпикалы чыгъармада энчи юлгюледе тюшюнюрге боллукьду. Хапарлауну айный баргъаны кьадар, окьуучуну кёз туурасында сатхыч Чиппо зулмучулугъу ючюн ыспассыз ёледи; Хамалайгъа да жамауатны налаты жетеди; Халиматны эгечи Айшат, акьылындан шашып, ёмюрю замансыз юзюледи. Жазыучу, жашау эм тарых кертиликден таймай, кьырал бегимчилени бюсюреусюз сыфатларын тынгылы суратларгъа жетишгенди.

Чыгъарманы малкъар прозагъа жангылыкъ кийирген кыйматлы шарты – хапарлауунда тенгешдириу-тинтиу халда эки тюрлю кюнню суратланнганыды. Жазыучуну тарых къарамына келише, «къызыл апчарла» бла «гермен апчарланы» кюйсюзлюклери башха туююлдо, экисини да ахыр муратлары бирди: аз санлы миллетлени тунчукъдурургъа, менсилигин унутдурургъа. Алай совет аскерчиле таулу халкъгъа сынатхан кыйынлыкъла немецилени артыкълакъларын окъуна женгегидиле. Хатасыз адамла орталыкъда не этерлерин билмегендиле: *«Кеслерини «бластлары», ауузларын тыялмагъанлары ючюн, исси къандырырдан къоймагъанды. Сора тышындан сауут саба кётюрюп келген «бласт» а артыкъмы онгдурлукъду? Акъ бетли «бласт» ол да туююл эди»* [Толгуров 1993: 141]. Герменли ууучлаучула бла совет властьюны бегеуюллери, мыртазакълары халкъгъа сынатхан артыкълыкълары бир бирлерине ал бермегендиле. Немец аскер алгъадан окъуна жер юсюнде орналгъан миллетлени кесине бойсундурур амал излеген эсе, совет властьюны уа кеси къыралында бирикдирилген ууакъ халкъланы барысын да бир бетли этергеди мураты. Уллу къырал аз санлы миллетлеге кесини къошагъынача къарайды. Душманны аскери таула тийресинде жашагъан халкъланы ол бетден кёреди, битеу Кавказны амалсыз этип, ууучха жыр умутдады. Бу эки кюнню хорланган миллетлени бойсундурургъа, алагъа бийлик, бачамалыкъ этерге ёчлюклери баямды. Кеслерини онглулукъларына тюшюндюрюп ючюн, гитче миллетлеге «ахшылыкъларын» къыстау тёге, «таза» ниетлерине ийнандырыргъа кюрешедиле. Ол да къарыусуз халкъла «тамата къарындашы» айтхан бегимден чыкъмай жашаргъа керекдиле дегенликлериди.

«Кёк гелеуде» къыраллыкъ низам экили бетде бериледи. Толгъур улу эпикалы чыгъармасында идеологияны келечилерин кюйсюз халда ачыкълагъаны бла чекленип къалмайды, арада жаратылгъан къаршчылыкъны суратлайды. Бир жаны бла нквдычы Марковну сыфатында совет властьюны къатылыгъын, сокъураныусузлугъун белгилейди, экинчиден – Сергей Кравцовну юлгюсюнде адамлыкъ ёлчемни, жандауурлукъну, ёз оюмун ачыкъ айта, терсни тюзден айыра билмекликни шартлайды. Марковча башчыла сокъурдула, кеслерин тюзге санап, жангылычларын сезмейдиле, аз санлы халкъланы эниш этип, къырал салгъан бегимни не мадар бла да ётдюрюрге хазырдыла. Кравцов, таматаланы терсликлерин биледи, къызыл кючге къажау сюелир амалы болмагъанлыкъгъа, орус офицер кеси къуллукъ этип тургъан идеологияны бюсюреусюз сыфатын эртте ангылагъанды. Ол себепден бу эки жигитни араларында демлешиу тохтамайды.

НКВДчыла тау эллени жамауатын жазыкъсыныусуз къыргъанда, ала халкъгъа чекдирген азаплыкъны фашистлени кюйсюзлюклеринден не башхалыгъы барды дегенни айтады Толгъур улу. *«Жокъ эди элни жамауатын къорууларыкъ кюч... Ёксюз эди жамауат. Биле эди ол кесини ёксюзлюгюн»* [Толгуров 1993: 163]. Халкъны ёксюзлюгюн жазыучу Кърымны къадарында уста ачыкълайды, власть аны миллет ёхтемлигин сыйыргъанды. Жангы къурала келген низамгъа, аллай жорукълаугъа сыйынмагъан инсанны жазыучу *тирмен ташланы орта сына тюшген тую бюртюкге* ушатады, къыралны уа *сокъур бугъа* бла тенгешдиреди.

Жангы «бластны» къара бетли этген Марковча аскерчиле болгъандыла. НКВДчы офицерни кюйсюз сыфаты былай суратланады: *«Марков баиша миллетлени кылыкъларын-адетлерин билип, ангылап, алагъа хурмет этерге сюйгенледен да туююлдо. Кёп халкълы, тарыхлары жюз жылла бла сыналгъан миллетлени ишлери баишады. Бу къабартылы, бу малкъарлы неда къарачайлыды деп да айыртламай эди ол. Барысы да къара шинли, огъурсуз адамла. Къама ойнатып, ушкок атхандан сора жукъ тындыра билмегенле. Хайыуанла кибик дей эди ичинден. Таулуланы чомартлыкъларын, къонакъгъа сакълыкъларын окъуна эссизликге санай эди»* [Толгуров 1993: 196]. Марковну эссизлиги бла ниет харамлыгъыды аны «сокъур» этген: ол ангылаялмайды таулу халкъча башхала да кеслерини къол кыйынлары бла жашагъанларын, адет-кылыкъларын, ёткюрлюклери бла кючлю болгъанларын. Миллетле санларына кёре, уллу, онглу бла «аман хансча, кырдыкча» ууакъ миллетлеге юлешинмейдиле. Быллай халда энчилеу жаланда марковчаланы къолларындан келгенди. Къуллукъ берилген инсанла аллай жахил политиканы бардырыргъанлары бла, «бластны» къолунда ойнагъан саууту болгъандыла. Миллетибизни тарыхында бек бушуулу кезиулери (Малкъар ауузда талай элни совет аскерчиле кыыргъанлары, битеу халкъны жалгъан дау бла Орта Азиягъа кёчюргенлери) аллай «марковла» жууукълашдыргъандыла. Романда ол ачыулу кюнле ачыкъ суратлангандыла. *«Къарындашларын, аталарын, эрлерин уруиха ашырып, ёксюз, жесир къалып, энди уа къоруулар адамлары болмай, аланы излей эдиле, чакъыра эдиле. Эр кишилерин узакъда баиша от жагъаланы, босагъаланы отдан, окъдан сакъларгъа жиберилип, мында уа къагъанакъ сабийлери, сюнгю бурунунда ёлген тиширыулары сыйытлары, жиляулары эди ол. Артыкълыкны сылтауун билирге термилип, билалмай, соруулары юзюлген эгечле; анала»* [Толгуров 1993: 231]. Бу кюйсюз ишлеге табийгъат да, жаныуарла да сансыз болалмайдыла. Жыртхычлыкъ къанында болгъан бёрю окъуна адамланы артыкълыкларына сейир этеди: *«мал кёрмеди – адамла кёрдо, терек тюплерине, ташлагъа кысылып, ёлюп, кими узунланып, ташха, терекге термилгенча, кими къучагъын кенг жайып...»* [Толгуров 1993: 248].

Башда айта келгенибизча, романда Марковха чюйре тургъан жигитледен бири орус аскерчи Сергей Кравцовду. Ол малкъарлыланы эрттеден таныйды, ала огъурлу, тюзлюкню айыргъан халкъ болгъанын биледи. Марков а, таулу юйюрню къонакъбайлыгъын кёргенден сора да, ашатхан туз-гыржынларына да къарамай, алагъа къол кётюреди, мурдарлыкъдан артха турмайды. Кравцовха да андан базынмайды: *«Черек аузун, анда жашагъанланы иги биледи деген эдиле. Бек керек эди Марковха кёп билгенле»* [Толгуров 1993: 204].

Халкъыбызны бушуулу кюнлерин суратлай, жазыучу Халимат бла Кърымны кёз туурасындан тас этмейди. Халкъ кюйген отдан ананы бла баланы орусла жаш къутхарады. Тиширыу ауур жаралы болуп тёшекден къопмай тогъуз ай ётдюргени себепли, Кравцов Кърымны биргесине Россейге алып кетеди. Ол ючжыллыкъ жашчыкъны кесини юйюрюнде ёсдюреди. Алай бла Халимат баласындан айырылады. Сергей ангылаяла болмаз эди, терекни тамырдан айыргъанча, Кърымны туугъан жеринден, бийик къаяларындан, ана тилинден, халкъындан, адетлеринден айыргъаны ахшылыкъ болмагъанын. Къадарны

буйругъу бла Халимат туугъан жеринден кёчюрюлмей къалады. Таулу ана тас болгъан баласын эсгере, аны къайатып келлигин сезгенча, он жылы ичинде эки кёзюн жолдан айырмай тургъанды. Оруслу офицер Кърымны, уллайгъандан сора туугъан жерине, анасына келтиреди. Алай ол энди кишини таныялмайды, *«туугъан жерине сангырау»* [Толгуров 1993: 389] болгъанды, башха адамды, алгъыннгы Кърым туююлдо – Кирилди, кесини ёз атын унутхан, туугъан жеринден кенгде ёсген, ана тилин билмеген жаш. Халиматны къолундан келмейди «урланган» жашына миллет эсин къайтарырга. Кърымны *«бусагъат къадар чомартлыгъын кёргюзтюр, алдамаз, кёп терилтмез, къонгуроу таууш этип зынгырдатып, кырдыклай шуулдап, отча жанып, къызарып келир»* [Толгуров 1993: 5] деген умуллары романны ахырында толмайдыла. Кърым кеси гитчелигинден бери термилген сейирлик «алтын чёмючюн» тапмады, къадары чомарт къолу бла анга алтын аякъны узатып, насып юлюшюн суусапча ичер муратына жетдирмеди. Кравцовну да жетмеди кишилиги жашха анасын танытырга: биягъы артха алып кетеди, сабийи саулукъда жарлы ананы жангызлай къояды. Аллай эркинлиги кимни барды? Бу сорууну окъуучу чыгъарманы ахырында кесине берирчады. Къыраллыкъ низам адамны къалай жутуп, тамырсыз этип къойгъаны Кърымны сыфатында ачыкъ белгиленеди.

«Кёк гелеу» деген романда тарых темадан тышында жазуучуну эстетика ызы, философия фикири белгиленедиле. Эпикалы хапарлауунда Толгъур улу экидуниялыкъны ачыкълаугъа энчи эс бурады, жер юсюнде хар затны экилениуюн чертеди. Ол болум баш жигитлени къадарларында толу ачыкъланганды (сёз ючюн, Халиматны, аны эгечи Айшатны, жашчыгъы Кърымны келишимликлеринде, неда тор ажир Алакёз бла Гахай бёрюню къажаулукъларында). Чыгъармада айланч сыфатла, жыйышдырыулу белгиле кёп санда тюбейдиле. Метафора халда берилген экили суратла керти жашауну жашырын магъанада кёргюзтедиле, жазуучуну суратлау муратын жалчытырга себеплик этген амалладыла. Кесигиз кёргенликден, адам улуну жашауу, бардыргъан кюреш, итиниуюго да кёбюсюнде табийгъат болумланы юсю бла, бегирекда жаныуарла дуниясында баямланадыла. Романны баш чюйрелигин къаршчылыкъ къурайды, инсанны къадары, жаныуарланы жашаулары бла къысха байламлыкъда берилип, тенглешидириу халда ачыкъланады.

Толгъур улу эпикалы чыгъармасына «Кёк гелеу» деп атагъаны да окъуучугъа соруу туудуругъа боллукъду. Ол учхалауукъ кырдык, аякъны тирерге онг бермей, кёплени жойгъанды, ахшы умулларын ёчюлтюп, жашау жолларын къысхартханды. *«Сырт бети ариу гелеудю. Эрттенлик аязда жерге жаплана да сюзюле, саркъа тургъан. Ол заманда гелеу бютюнда учхалауукъ болады. Ёрге баргъанны, энишге келгенни онгун къурутуп. ...Ариу кырдыкды – ышаныргъа уа керек туююлдо. Сыртындан тийип, неда тёнгереп кетип, кёплени эшиклери жабылгъанды, къачан жыгъарын билмезсе»* [Толгуров 1993: 117]. Бу сыфат романда жангы идеологияны кюйсюзлюгюн белгилейди. Кёк гелеуню бетинде «бластха» сатылгъан Хаким Айшатны эки жашын да ёлтюреди. Алакёзню да кёк гелеу сюйген кырдыгы болгъанлыкъгъа, ол *«хайт деген атланы, жюйрюк тайланы жыкъгъан, борбайларын къыркъып, абындыргъан*

кырдык эди. Алакёз кеси да, бёрюню сюрюп бара, кёк гелеуде жыгъылгъан эди» [Толгуров 1993: 109].

Тарых кертиликге жуукълашдырып, жазыучу табийгъат болумлада идеология бардыргъан жагъынлы политиканы ачыкъ, алдаусуз кёргюзтюрге жетишгенди, заманны чюйреликлерин туурагъа чыгъаргъанды. Чыгъарманы окъугъанда, къыраллыкъ низамны аз санлы халкъыбызны къадарына къатылыуу нечик бушуулу болгъанын ангылайса. Энци таулу юйюрню тергеуге алып, Толгъурланы 3. адамла араларында келишимсизликни юлгюсюнде миллет тарыхны жарсыулу болумларын ачыкълагъанды. Совет властыны алдаулу сыфатын автор кёк кырдыкны белгисинде шартлайды. *Гелеуню* философия магъанасын жазыучу хапарлауну барыуунда ангылата келеди. Ол ханс, не къадар ариу болгъанлыкыгъа, адамла бла жаныуарла андан болушлукъ излегенликге, ышанырча тюйюлдю, къоркъуулуду, кесини огъурсузлугъун артда кёргюзтюрюкдю. Терс атлам этеринги марап туруп, жыгъылтады, жолунгу кеседи, умутларынгы юзеди. Бёрю жыйындан къутхарылама деп, кёк гелеуню юсюнде Алакёз да жоюлургъа аздан къалгъанды. Гажай бёрю бла сермешгенинде, тор ат жашау дерсин ангылагъан эди. *Кёк гелеуню* сыфатында терен магъана жыйышдырылады. Хансны алдаулугъуча, совет властыны да «огъурлу» бети, эркинлик ючюн кюреши, бийик ёлчемле бла къаргъаныуу, тенгликге чакъырыуу керти болмагъандыла. Огъурсузлугъун, къатылыгъын ичинде жашырып, сездирмей тургъанды, сора кысха заманда бир бир ызындан кюйсюз ишлери бла сынатханды. Эрттегили адет-тёрелерибизни угъайлагъаны да анданды, халкъны ёмюрлюк сынамын унутдуруп, миллетни тутхучсуз къояргъа эди умуту. Аллай жагъынлы бегимлени хаталарындан къырал кёплени къадарларын насыпсыз этгенин кёребиз. Романда ол оюмланы барысын бу сёзле бирикдиргендиле: «*бир-леге – буз дуппур, баишхалагъа – кёпчек*» [Толгуров 1993: 120].

Кёк гелеуню тыш кёрюмдюсю къыраллыкъ низамны ачыкълагъанындан сора да бир ненча жашырын магъананы сыйындыргъанды. Халкъны тарых жүрюшю тюрленнгени бла жашил кырдыкны бет сыфаты да алышыннганын кёребиз. Ол халда суратлау текстде, сёз ючюн, сюргюн кыйынлыкы белгиленеди. Къарап-къарагъынчы «кёхтюй бетли» *кёк гелеу* аны юсюнде жоюлгъан адамланы къанындан кызарады, халкъ сынагъан бушуудан къаралады. Ол тюрлю ачы суратла чыгъарманы жарсыулу макъамын кючлендириуге бойсунадыла. «*Тийре – таула, ташла, гелеу кырдык да, кебиннге бёленнгенча, шош эдиле*», «*терекле, къадау ташла – барысы да ёлгенлеге сын болуп къалгъанлай, шошдула*», жаланда «*иесиз, жамауатсыз къалгъан суу сарнап, тарыгъып саркъады*» [Толгуров 1993: 120, 367]. Аллай айырмалы юлгюлеТолгъур улуну суратлаучулукъ хунери бийик даражагъа жетгенине шагъатлыкъ этедиле.

Автор окъуучуну эсин хар жолдан табийгъатха бурады, адам улуну бир бирге этген зорлугъуна жаныуарланы жыртхыч кылыкълары тенг болалмазлыкъларын белгилер муратда. Къадары сынатхан кыйынлыкъла адамны эсин къалай тюрлендире эселе да, НКВДчы аскерни таулада тындыргъан кюйсюз ишлери Гажай бёрюню окъуна жүрютюу халын алышындыргъандыла. Табийгъат жорукыгъа келише, анга ёлтюрген – тёреди. Алай бёрюню алгъынча къан тегерге кызыныуу энди къалгъанды, Алакёзге дертин окъуна унутханды.

Тёгерекде кёрген палахлары *бёрюню* жыртхыч сезимин ёчюлтгендиле. Толгъур улу кийик жаныуарны ич сезимлерин уста суратлайды. Ач болгъанына да къарамай, бёрю ажымлы ёлгенлени мыллыктарындан артха туракълайды, ар-сарлыкъдады. Бютюнда гитче сабийлени тылпыусуз, сууугъан тёммеклерин, миялача мутхуз кёзлерин эслегенли, ала эсинден кетмейдиле. Къайдан эсе да узакъдан кесини кючюклери улугъанча кёрюнюп, адам балаланы жиягъан тауушлары къулагъына эшитилгенлей къалгъандыла. Быллай жумушакълыкъ анга къайдан чыкыгъанын бёрю биялмайды: *«Гажай кеси кесин ангылаялмай эди. Алгъыннгы бёрю туююл эди, жюреги тюрленгенди, бир тюрлю жумушан, эриулю болуп. Къалмагъанды анда къаннга жутолугъу»* [Толгуров 1993: 359]. Романда ачыкъланган бушуулу болумла, битеу жаны болгъанны къадарларын бирикдирип, зулмучулагъа къажаулукъ туудургъандыла.

Адамланы келишимсизликлерин ачыкълагъан кюреш жаныуарлагъа да тийишли болгъанын кёребиз. Алакёз ажир бла юйюр башчы кёк бёрю Гажайны араларында чюйрелик чыгъарманы энчи сюжет ызын къурайды. Марковча харам ниетли, кюйсюз инсанланы сыфатларын кючлендирген шарт да *кёк бёрю* болады. *«Малсыз жашаялмазларын ангылагъанлыкъгъа, Гажай суймей эди малланы. Къолундан келсе, аллына-артына къарамай, тамблагъы кюнню юсюнден сагъышланмай, бир кюнню ичинде барысын да мурдар этер эди. Тап, къуру журтха къарап, ач къаллыкъ болса да, ёзенлени, тауланы да бёрюлеге юлешип, аланы эркинликлерине берип къояр эди...»* [Толгуров 1993: 89]. Баям, Гажай андан термиледи бёрюле къатында мал сюрюуле кырдыкча шош, ташча тынгылауукъ болурларына. *«Ол кёпден бери бир тюшню кёре эди, алапат хычыуун тюшню: битеу маллагъа бёрюле таматалыкъ этип, бёрюледен эркинлик болмаса, малла, кийикле жерден чёп юзалмай, суу жагъагъа тигелеп, ауузларын суу бла чайкъамай...»* [Толгуров 1993: 92]. Марковчала да алай сунадыла, аз санлы халкълагъа азаплыкъ сынатып, кеслерине бойсундуруп жашатыргъа. Алай *«бир халкъны киши от бла, бичакъ бла къырып, артларына чыкымагъанды, не, тобукъландырып, тилсиз малгъа тенг этип къоялмагъанды. Адамны жашатхан, дунягъа ёхтем къаратхан аны эсиди, алгъа, артха да къаратхан»* [Толгуров 1993: 309]. Болсада адамны эси къайда букыгъанын билалмай эди Марков: *«Жумуртхадамыды, бу ташлада, таулада? Шууулдап баргъан Черекни жети къатысындамыды огъесе Алакёздемиди?»* [Толгуров 1993: 309]. Кёк бёрюню да, Марковчаланы да тынгысыз этген ариу, ёхтем, азат ажир эди. Романда Алакёзню сыфаты кёп магъаналыды, жашау шартланы кёбюсюню жашырын белгисиди. Жюйрюк *ат* жигитликни, халаллыкъны, огъурлулукъну шартлагъаны бла бирге, халкъны тарыхыны белгисиди. Аны озгъан заманын сыйырыргъа кёпле кюрешгендиле. Алай Алакёзню Гажай, Хаким, Чиппо, Марков эм алагъа ушашла хорлаялмазлыкълары хакъды. Ол оюмгъа шагъатлыкъ этген *«сыртны белинде учуп баргъан Алакёзню туякъ тауушуду»* [Толгуров 1993: 392]. Роман аны бла бошалады. Ажирни жашау къадары халкъны жашауу бла тенгледириледи, аны ёлюмсюзлюгюню белгиси болады.

Башда айтыла келген оюмланы бирикдиргенде, «Кёк гелеу» – терен философия магъанылы чыгъармады. Жазычу малкъар халкъны тарыхында болгъан бушуулу ишлени энчи сюжет ызлада келишдирип суратларгъа къолундан кел-

генди. Толгъурланы З. «Кёк гелеу» деген чыгъармасыны магъанасына тюшонюрге окъуучугъа алай тынч туююлду. Роман тыш кёрюмдюсю, къура-лыу жаны бла да кёп къатлыды. «...Жазычуну дуниягъа къарамы, жашауну магъаналы сорууларыны юслеринден оюмлауу, инсанны ич сырын айныу халда уста кёргюзталгъаны, тарыхны жюрюшюн, заманны да энчилигин тамам ачыкълай билиюне ыспас этерчады» [Болатова 2016: 103]. Эсде къалырча кер-ти суратланы, метафора тенгleshдириулени, жигитлени сыфатлары бла бай-ламлыкъда кёргюзтюр, жазычу заманны кюйсюз бетин ачыкъларгъа жетишгенди.

Толгъурланы З. кесини эпикалы чыгъармасында заман салгъан басымлы сорууланы белгилеп, тинтип, жамауат жашауну бла идеологияны ниет чюйре-ликлерин туура этеди. Анга кёре романда тарых эс бла тарых сынам магъаналы жерни аладыла. «Кёк гелеуню» философия фикирин белгилегенде энчи чертир-ге тийишлиси – жазычуну илхамы къурагъан сыфатла бла белгиле 1940 – 1950-чи жыллада жамауат-политика турмушну ачыкълаугъа себеплик этедиле.

ХАЙЫРЛАНЫЛГЪАН ИШЛЕНИ ТИЗМЕСИ (СПИСОК ИСТОЧНИКОВ)

Болатова (Атабиева) 2015 – *Болатова (Атабиева) А.Д.* Философско-эстетическая основа романа З. Толгурова «Голубой типчак» // Известия Кабардино-Балкарского научного центра РАН. – 2015. – № 4 (66). – С. 189-195.

Болатова (Атабиева) 2016 – *Болатова (Атабиева) А.Д.* Особенности системы символов в балкарской эпической прозе [На балк. яз.: Малкъарэпикалыпро-задасуратлаубелгиниэнчилиги]. – Нальчик: Издательский отдел КБИГИ, 2016. – 156 с.

Болатова (Атабиева) 2019 – *Болатова (Атабиева) А.Д.* Принцип художественной условности в карачаево-балкарской литературе. – Нальчик: Принт-Центр, 2019. – 364 с.

Полухина 1989 – *Полухина Л.* У каждого свой посох // Литературная Россия. – 1989. – 29 янв.

Сарбашева 2014 – *Сарбашева А.М.* Эстетический взгляд писателя. К 75-летию З. Толгурова [На балк. яз.: Жазычуну эстетика кёзкъарамы] // Вопросы кавказской филологии. – Вып. 10. – Нальчик, 2014. – С. 188-201.

Сарбашева 2016 – *Сарбашева А.М.* Деактуализация духовного наследия на этапе становления балкарской литературы в начале XX века // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Издательство Грамота, 2016. – № 5-1 (59). – С. 21-23.

Сарбашева 2019 – *Сарбашева А.М.* Трансформация фольклорных традиций в балкарской литературе (на материале прозы). – Нальчик: Принт Центр, 2019. – 172 с.

Сарбашева 2019b – *Сарбашева А.М.* Бессмертные произведения, вышедшие из-под пера [На балк. яз.: Къаламжютюлюктуудургъанёлумсюзчыгъарма-ла] // Минги Тау. – 2019. – № 1. – С. 13-39.

Султанов 1989 – *Султанов К.К.* Динамика жанра (особенное и общее в опыте современного романа). – М.: Наука, 1989. – 151 с.

Теппеев 1999 – *Теппеев А.М.* Имя в литературе // Литературная Кабардино-Балкария. – 1999. – № 2. – С. 70-80.

Толгуров 1993 – *Толгуров З.Х.* Голубой типчак [На балк. яз.: Кёкгелеу]. – Нальчик: Эльбрус, 1993. – 392 с.

Толгуров 2010 – *Толгуров Т.З.* 2010 – Толгуров Т. З. ЗейтунТолгуров // Очерки истории балкарской литературы. – Нальчик: Республиканский полиграфкомбинат им. Революции 1905 г., 2010. – С. 692–707.

REFERENCES

BOLATOVA (ATABIEVA) A.D. *Filosofsko-ehsteticheskaya osnova romana Z. Tolgurova «Goluboi tipchak»* [The philosophical and aesthetic basis of the novel Z. Tolgurova "Blue tipchak"]. IN: *Izvestiya Kabardino-Balkarskogo nauchnogo tsentra RAN* [Proceedings of the Kabardino-Balkar Scientific Center of the Russian Academy of Sciences]. – 2015. – № 4 (66). – P. 189–195. (In Russ.).

BOLATOVA (ATABIEVA) A.D. *Osobennosti sistemy simvolov v balkarskoi ehpicheskoi proze* [Features of the symbol system in Balkar epic prose]. – Nal'chik: Izdatel'skii otel KBIGI, 2016. – 156 p. (In Balkarian.)

BOLATOVA (ATABIEVA) A.D. *Printsip khudozhestvennoi uslovnosti v karachaevo-balkarskoi literature* [The principle of artistic convention in Karachay-Balkar literature]. – Nal'chik: Print-Tsentr, 2019. – 364 p. (In Russ.).

POLUKHINA L. *U kazhdogo svoi posokh* [Everyone has their own staff]. IN: *Literaturnaya Rossiya* [Literary Russia]. 1989. 29 yanv. (In Russ.).

SARBASHEVA A.M. *Ehsteticheskii vzglyad pisatelya. K 75-letiyu Z. Tolgurova* [The aesthetic view of the writer. To the 75th anniversary of Z. Tolgurova] IN: *Voprosy kavkazskoi filologii* [Questions of Caucasian philology]. Nal'chik, 2014. Vyp. 10. – P. 188–201. (In Balkarian.)

SARBASHEVA A.M. *Deaktualizatsiya dukhovnogo naslediya na ehtape stanovleniya balkarskoi literature v nachale XX veka* [Deactualization of spiritual heritage at the stage of formation of Balkar literature at the beginning of the twentieth century]. IN: *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki* [Philological sciences. Questions of theory and practice]. – Tambov: Izdatel'stvo Gramota, 2016. № 5–1 (59) – P. 21–23. (In Russ.).

SARBASHEVA A.M. *Transformatsiya fol'klornykh traditsii v balkarskoi literature (na materiale prozy)* [Transformation of folklore traditions in Balkar literature (based on the material of prose)]. – Nalchik: Izdatel'skaya tipografiya «Print Tsentr», 2019. – 172 p. (In Russ.).

SARBASHEVA A.M. *Bessmertnye proizvedeniya, vyshedshie iz-pod pera* [Immortal works from the pen]. IN: *Mingi Tau*. 2019. № 1. – P.13–39. (In Balkarian.)

SULTANOV K.K. *Dinamika zhanra (osobennoe i obshchee v opyte sovremennogo romana)* [The dynamics of the genre (special and common in the experience of the modern novel)]. – M.: Nauka, 1989. – 151 p. (In Russ.).

TEPPEEV A.M. *Imya v literature* [Name in literature]. IN: *Literaturnaya Kabardino-Balkariya*. 1999. № 2. – P. 70–80. (In Russ.).

TOLGUROV Z.KH. *Goluboi tipchak* [Blue tipchak]. – Nal'chik: Ehl'brus, 1993. – 392 p. (In Balkarian).

TOLGUROV T.Z. *Zeitun Tolgurov* [Zeitun Tolgurov]. IN: *Ocherki istorii balkarskoi literatury* [Essays on the history of Balkarian literature]. – Nal'chik: Respublikanskii poligrafkombinat im. Revolyutsii 1905 g., 2010. – P.692–707. (In Russ.).

Авторну юсюнден

А.М. Сарбашланы – филология илмуланы доктору;

А.Д. Атабийланы – филология илмуланы кандидаты.

Информация об авторах

А.М. Сарбашева – доктор филологических наук, доцент;

А.Д. Атабиева – кандидат филологических наук.

Information about the authors

A.M. Sarbasheva – Doctor of Science (Philology), associate professor;

A.D. Atabieva – Candidate of Science (Philology).

Вклад авторов: все авторы сделали эквивалентный вклад в подготовку публикации. Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Contribution of the authors: the authors contributed equally to this article. The authors declare no conflicts of interests.

Статья поступила в редакцию 16.02.2022 г.; одобрена после рецензирования 28.02.2022 г.; принята к публикации 14.03.2022 г.

The article was submitted 16.02.2022; approved after reviewing 28.02.2022; accepted for publication 14.03.2022.